

ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТОРІН У СПРАВАХ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДОКАЗУВАННЯ

PROCEDURAL ACTIVITY OF THE PARTIES IN CASES REGARDING THE DETERMINATION OF THE CHILD'S PLACE OF RESIDENCE: SEPARATE ISSUES OF PROOF

Кучер В.О., к.ю.н., доцент,
завідувач кафедри теорії права, конституційного та приватного права
Львівський державний університет внутрішніх справ

Сім'я є осередком середовища для розвитку та благополуччя всіх її членів і особливо дітей. Дитині для повного і гармонійного розвитку необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння. Суспільство не знайшло ніяких форм догляду за дитиною, які змогли б замінити батьківську турботу та сімейне оточення.

У разі роздільного проживання батьків, спір між ними щодо питання, з ким буде проживати малолітня дитина, може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Процесуальна діяльність відбувається під час судового розгляду справи у результаті здійснення судом і учасниками справи (зокрема сторонами), процесу доказування.

Базовою засадою, якою повинен керуватися суд при визначенні місця проживання дитини є врахування найкращих інтересів дитини. В предмет доказування у справах про визначення місця проживання дитини включаються обставини: 1) на яких позивач обґрунтовує свої вимоги; 2) обставини, на яких відповідач обґрунтовує свої заперечення; 3) інші обставини, які мають істотне значення для правильного вирішення справи.

До інших обставин, які мають істотне значення для правильного вирішення справи, необхідно віднести:

– обставини, які характеризують сторони у справі (особисті та моральні якості матері та батька, наявність постійного заробітку, належних житлових умов та ін.). Якістю, яка можуть негативно вплинути на виховання дитини, а також визначення її місця проживання можуть бути: зловживання спиртними напоями, наркотичними речовинами, перебування на диспансерному нагляді, притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності, аморальна поведінка, наявність шкідливих звичок;

– відносини між батьками та дитиною (виконання батьками визначених законодавством обов'язків; наявність взаєморозуміння між кожним із батьків і дитиною; можливість створення дитині належних та безпечних умов для життя, виховання, розвитку, навчання);

– обставини, пов'язані з дитиною (вік дитини, її стан здоров'я, особливі потреби дитини, згода дитини на проживання з одним із батьків, особиста прихильність дитини до кожного з батьків,

– інші обставини, що мають значення у справі.

Ключові слова: право на сім'ю, захист прав дітей, цивільне судочинство, сторони, позивач, відповідач, місце проживання, докази, доказування.

The family is the center of the environment for the development and well-being of all its members, especially children. For full and harmonious development, a child needs to grow up in a family environment, in an atmosphere of happiness, love and understanding. Society has not found any forms of child care that could replace parental care and family environment.

In the case of parents living separately, a dispute between them regarding the question of who will live with a minor child can be resolved by a guardianship authority or a court. Procedural activity occurs during the trial of a case as a result of the court and the participants in the case (in particular, the parties), the evidence process.

The basic principle by which the court should be guided when determining the child's place of residence is taking into account the best interests of the child.

The subject of proof in cases on determining the child's place of residence includes the following circumstances: 1) on which the plaintiff substantiates his claims; 2) the circumstances on which the defendant substantiates his objections; 3) other circumstances that are essential for the correct resolution of the case.

Other circumstances that are essential for the proper resolution of the case include:

– circumstances that characterize the parties in the case (personal and moral qualities of the mother and father, availability of permanent income, proper living conditions, etc.). Qualities that can negatively affect the upbringing of a child, as well as the determination of his place of residence, can be: abuse of alcoholic beverages, narcotic substances, being under dispensary supervision, criminal or administrative liability, immoral behavior, the presence of bad habits;

– relations between parents and children (fulfilment by parents of duties defined by law; mutual understanding between each parent and child; the possibility of creating proper and safe conditions for the child's life, upbringing, development, and education);

– circumstances related to the child (age of the child, his state of health, special needs of the child, consent of the child to live with one of the parents, personal attachment of the child to each parent,

– other circumstances that are important in the case.

Key words: right to family, protection of children's rights, civil proceedings, parties, plaintiff, defendant, place of residence, evidence, proving.

Постановка проблеми. Сім'я відіграє велику роль як для окремої людини, так і для суспільства в цілому. Вона є первинною ланкою суспільних груп, які утворюють соціальну структуру будь-якої країни.

Сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави [1].

Сім'я є осередком середовища для розвитку та благополуччя всіх її членів і особливо дітей. Дитині для повного і гармонійного розвитку необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння. Суспільство не знайшло ніяких форм догляду за дитиною, які змогли б замінити батьківську турботу та сімейне оточення.

Пріоритетом є проживання дитини разом з батьками. Саме сім'я гарантує можливість забезпечити дитині догляд та турботу, проживання в належних умовах, збереження психічного та фізичного здоров'я, гарантування духовного та розумового розвитку,

Відповідно до ст. 14 Закону України «Про охорону дитинства» [2] діти та батьки не повинні розлучатися всупереч їх волі, за винятком випадків, коли таке розлучення необхідне в інтересах дитини і цього вимагає рішення суду, що набрало законної сили.

Складовою концепції розвитку українського суспільства є сучасна державна політика захисту дитинства, що закріплено в Конституції України та інших нормативно-

правових актах. В ст. 51 Конституції України зазначено, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Стаття 15 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) гарантує, що кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожен учасник сімейних відносин має право на судовий захист (ч. 10 ст. 7 Сімейного кодексу України (далі – СК)).

Відповідно до ст. 161 СК, якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Тому актуальними залишаються процесуальні проблеми вирішення спорів між батьками з приводу місця проживання дитини.

Аналіз останніх досліджень. Питання правовідносин батьків і дітей, досліджувалися Б. І. Андрусишиним, Л. В. Красицькою, Н. М. Опольською, З. В. Ромовською, Л. А. Савченко та іншими теоретиками. Питання доказів та доказування були предметом наукового пошуку О. О. Грабовської, В. В. Комарова, В. А. Кройтора, Т. М. Кучер, Д. Д. Луспеника, М. К. Треушнікова, О. І. Угриновської, С. Я. Фурси, Т. В. Цюри, М. Й. Штефана та інших.

Вищеперераховані науковці проаналізували окремі питання прав та обов'язків батьків та дітей, чи питання доказування в цивільному процесі. Тому метою статті є потреба поглибити науковий пошук окресленої проблематики та проаналізувати предмет доказування у спорах, пов'язаних з визначенням місця проживання дитини.

Виклад основного матеріалу. Стаття 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) до мети цивільного судочинства відносить ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Досягнення завдань та мети цивільного процесу залежить від встановлення судом об'єктивної істини, яка забезпечується обґрунтованістю висновків суду дійсним обставинам справи.

При цьому судовий розгляд цивільної справи спрямований на забезпечення повного, всебічного і об'єктивного з'ясування усіх обставин.

Для цього ст. 214 ЦПК покладає на головуючого обов'язок спрямовувати судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи.

Така судова діяльність відбувається під час судового розгляду справи у результаті здійснення судом і учасниками справи доказування в установленому в цивільному процесуальному законодавстві порядку.

С. Я. Фурса доказування визначає як регламентовану в певний порядок процесуальну діяльність зі збирання, витребування і надання суду доказів суб'єктами, які за цивільним процесуальним законодавством вправі подавати докази в конкретній справі на різних стадіях її розвитку [3, с. 361].

А. С. Штефан пов'язувала доказування з процесом пізнання. На її думку найбільш обґрунтованою з усіх наявних концепцій доказування є теорія, яка поєднує його з пізнанням. Доказування – це не набір окремих самостійних компонентів, а зв'язок різної за природою діяльності в одне комплексне явище [4, с. 43].

Суд не просто пізнає дійсність, він у встановленому законом порядку встановлює факти, з якими закон пов'язує виникнення, зміну, припинення правовідносин. При цьому суд користується не будь-якою інформацією (відомостями про факти), яка має значення для вирішення справи, а тільки відомостями, які отримані з джерел,

передбачених законом і відповідають пропонованим до них вимогам.

Предметом доказування в цивільному процесі є сукупність юридичних обставин, з якими закон пов'язує виникнення матеріальних і процесуальних прав та обов'язків, а також процесуальних прав та обов'язків щодо їх доказування, які утворюють умовну систему в кожній конкретній справі й зумовлюють необхідність вибору доказів на підтвердження їх існування чи спростування [5, с. 34].

Під час визначення предмета доказування необхідно зважити на таке. Якщо будуть встановлені не всі факти, необхідні для вирішення справи, то це спричинить ухвалення судом необґрунтованого рішення. Якщо ж суд досліджуватиме факти, які не мають значення для справи, то це може призвести до неправильного вирішення справи по суті, оскільки суд формуватиме рішення на фактах, що не мають з погляду закону істотного значення.

Як зазначає Т. С. Супрун, предмет доказування по цивільній справі – це система обставин об'єктивної реальності як матеріально-правового характеру, так і усіх інших обставин (процесуально-правових, доказових та ін.), які мають юридичне значення для винесення законного та обґрунтованого судового рішення по конкретній судовій справі [6, с. 195].

Відповідно до ст. 77 ЦПК предметом доказування є обставини, що підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення. Тому в предмет доказування включаються обставини, на яких позивач обґрунтовує свої вимоги; обставини, на яких відповідач обґрунтовує свої заперечення; інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи.

Предмет доказування необхідно розглядати у широкому розумінні, оскільки він становить не один факт, а сукупність фактів та обставин [7], які мають значення для вирішення цивільної справи.

До предмета доказування належать:

- 1) юридичні факти матеріально-правового характеру, які сторони кладуть в основу своїх вимог і заперечень;
- 2) юридичні факти процесуально-правового характеру (що визначають наявність у особи права на пред'явлення позову та здійснення інших процесуальних дій);
- 3) юридичні факти, включені до предмета доказування за ініціативою суду, та обставини, які не мають юридичного значення, але запропоновані сторонами або судом з метою правильного вирішення справи;
- 4) факти, встановлення яких необхідно суду для виконання запобіжних і виховних завдань цивільного судочинства [8, с. 174].

Відповідно до ст. 81 ЦПК кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Схожа норма міститься у ст. 12 ЦПК, що розкриває зміст принципу змагальності сторін: кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених ЦПК (ч. 3 ст. 12 Кодексу).

Правильне визначення предмету доказування у справах про встановлення місця проживання дитини має важливе практичне та теоретичне значення. Як зазначає В. А. Кройтор предмет доказування забезпечує законність та оперативність цивільного судочинства [9, с. 116].

Визначаючи предмет процесуального доказування у справах про визначення місця проживання дитини необхідно виходити із забезпечення найкращих інтересів дитини (преамбула до Закону України «Про охорону дитинства» [2]).

Відповідно до ст. 9 Конвенції про права дитини під час розгляду питання про визначення місця проживання дитини всім заінтересованим сторонам надається можливість брати участь у розгляді та викладати свою точку зору [10].

Обставини, які з'ясовує суд у справі щодо місця проживання малолітньої дитини окреслені у ст. 161 СК. Зокрема, під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення.

Відповідно до ч. 2 ст. 161 СК суд не може передати дитину для проживання з тим із батьків, хто не має самостійного доходу, зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвитку дитини.

Закон визначає наслідки, якщо жоден із батьків не може створити дитині належних умов для виховання та розвитку: на вимогу баби, діда або інших родичів, залучених до участі у справі, дитина може бути передана комусь із них.

Якщо дитина не може бути передана жодній із цих осіб, суд на вимогу органу опіки та піклування може постановити рішення про відібрання дитини від особи, з якою вона проживає, і передання її для опікування органу опіки та піклування.

Під час вирішення питання про визначення місця проживання дитини суд повинен проаналізувати поведінку сторін спору на предмет наявності (відсутності) елементів її протиправності. Відповідно до ст. 162 СК, якщо один з батьків або інша особа самостійно, без згоди другого з батьків чи інших осіб, з якими на підставі закону або рішення суду проживала малолітня дитина, або дитячого закладу (установи), в якому за рішенням органу опіки та піклування або суду проживала дитина, змінити її місце проживання, у тому числі способом її викрадення, суд за позовом заінтересованої особи має право негайно постановити рішення про відібрання дитини і повернення її за попереднім місцем проживання. Дитина не може бути повернута лише тоді, коли залишення її за попереднім місцем проживання створюватиме реальну небезпеку для її життя та здоров'я або обставини змінилися так, що повернення суперечить її інтересам.

У ч. 4 ст. 22 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» зазначено, що під час розгляду судом спорів щодо визначення місця проживання дитини, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на законних підставах або не на основі рішення суду, обов'язково беруться до уваги факти вчинення домашнього насильства стосовно дитини або за її присутності [11].

У разі заявлення позовних вимог в судовому засіданні при вирішенні спору між сторонами має бути з'ясоване питання відшкодування матеріальної та моральної шкоди завданої тому, з ким проживала дитина, у разі протиправних дій особи – самостійної зміни місця проживання малолітньої дитини (ч. 2 ст. 162 СК).

Не охоплюються предметом доказування у справах про визначення місця проживання дитини питання, що включені до статті 82 «Підстави звільнення від доказування»: обставини, які визнаються учасниками справи; обставини, визнані судом загальновідомими; обставини, встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, у якій беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини.

Висновки. У разі роздільного проживання батьків, спір між ними щодо питання, з ким буде проживати малолітня дитина, може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Процесуальна діяльність відбувається під час судового розгляду справи у результаті здійснення судом і учасниками справи (зокрема сторонами), доказування в установленому цивільним процесуальним законодавством порядку.

Базовою засадою, якою повинен керуватися суд при визначенні місця проживання дитини є врахування найкращих інтересів дитини. Доказування у справах про встановлення місця проживання дитини є процесом пізнання істини і спрямоване на з'ясування обставин, на які посилаються сторони як на підставу своїх вимог чи заперечень. В предмет доказування по даній категорії справи включаються обставини: 1) на яких позивач обґрунтовує свої вимоги; 2) обставини, на яких відповідач обґрунтовує свої заперечення; 3) інші обставини, які мають істотне значення для правильного вирішення справи.

До інших обставин, які мають істотне значення для правильного вирішення справи, необхідно віднести:

- обставини, які характеризують сторони у справі (особисті та моральні якості матері та батька, наявність постійного заробітку, належних житлових умов та ін.). Якостями, які можуть негативно вплинути на виховання дитини, а також визначення її місця проживання можуть бути: зловживання спиртними напоями, наркотичними речовинами, перебування на диспансерному нагляді, притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності, аморальна поведінка, наявність шкідливих звичок;

- відносини між батьками та дитиною (виконання батьками визначених законодавством обов'язків; наявність взаєморозуміння між кожним із батьків і дитиною; можливість створення дитині належних та безпечних умов для життя, виховання, розвитку, навчання);

- обставини, пов'язані з дитиною (вік дитини, її стан здоров'я, особливі потреби дитини, згода дитини на проживання з одним із батьків, особиста прихильність дитини до кожного з батьків,

- інші обставини, що мають значення у справі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
3. Цивільний процес України. Академічний курс: підручник / за ред. С.Я. Фурси. К.: Видавець Фурса С. Я.; КНТ, 2009. 848 с.
4. Штефан А.С. Доказування у цивільному судочинстві: процесуальний, розумовий і пізнавальний аспекти. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 6. С. 37-44.
5. Кучер Т.М. Теорія доведення в цивілістичному процесі. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. 43 с.
6. Супрун Т.С. Поняття предмета доказування у цивільному судочинстві. *Форум права*. 2016. № 5. С. 190-198.
7. Детальніше див.: Грабовська О.О. Зміст предмета доказування в цивільному процесі. *JURNALUL JURIDIC NAȚIONAL: TEORIE ȘI PRACTICĂ*. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/3/part_1/9.pdf
8. Цивільний процес України: підручник / кол. авторів; за ред. В. О. Кучера. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 768 с.
9. Кройтор В.А. Поняття доказів та засобів доказування в сучасному цивільному процесуальному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 113–117.
10. Конвенція про права дитини, ратифікована Постановою Верховної Ради № 789-XII від 27.02.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
11. Про запобігання домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>